

RADU VULPE

LIMITA MERIDIONALĂ A PROVINCIEI ROMANE SCYTHIA

Strinsă între litoralul pontic și lunga cotitură pe care o face Dunărea înainte de a se vărsa în mare, Dobrogea se prezintă pe hartă ca un colț proeminent al Peninsulei Balcanice ieșind mult spre nord-est. Totuși, prin unele particularități ale reliefului său, ale solului, ale climatului, ale vegetației, ea alcătuiește o individualitate pronunțată în raport cu platforma prebalcanică, de care se leagă numai prin contiguitate. Grecilor antici nu le-a scăpat această deosebire. Astfel, izbiți de predominantul aspect de stepă al regiunii, mai ales spre coastă, au asemuit-o cu vastele întinderi scitice de dincolo de gurile Dunării, spunându-i „Scitia Mică“ (ἡ μικρὰ Σκυθία). Atestat ca atare de către Strabon¹, acest nume urcă în realitate pînă la o dată mult mai veche. Sub forma prescurtată Σκυθία, se reîntâlnește încă de pe la sfîrșitul secolului III î.e.n. în faimoasa inscripție histriană privindu-l pe regele Rhemaxos² și ne putem aștepta ca viitoare descoperiri epigrafice să ni-l precizeze și mai devreme.

La rîndul lor romanii, care l-au adoptat de îndată ce și-au stabilit autoritatea la Dunărea de Jos, i-au asigurat o îndelungată carieră. Cu toate acestea, în cursul primelor trei secole ale erei noastre numele *Scythia Minor* sau *Scythia* nu era decît o simplă expresie geografică de întrebuintare neoficială, fără nici un sens politic, deoarece regiunea pe care o indica a făcut parte tot timpul dintr-o diviziune mai amplă, ca *Ripa Thraciae* sub mandatul regilor odriși, ca provincia Moesia după anul 45 e.n., ca Moesia Inferioară după împărțirea acesteia în 86, sub Domițian. Abia la sfîrșitul secolului III, cu prilejul fărîmîțării administrative consacrate de reforma lui Dioclețian, a devenit Dobrogea o provincie aparte cu vechiul său nume de *Scythia*, care fu în sfîrșit

¹ Strabon, VII, 4, 5 (311).

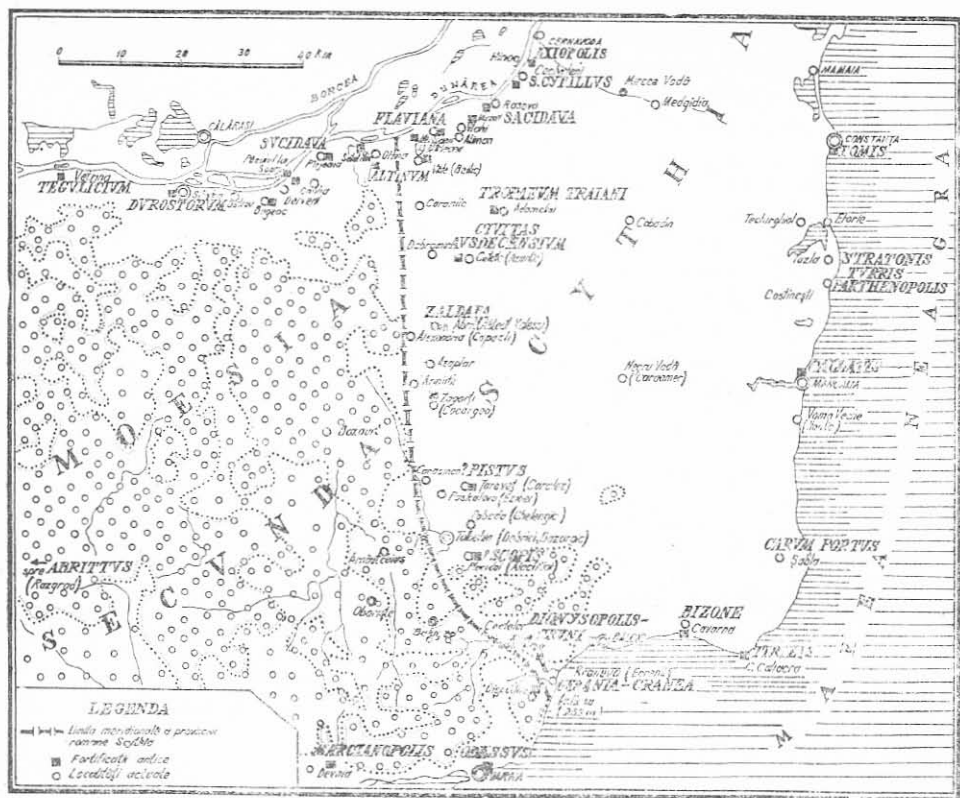
² S. Lambrino, „Revue des études roumaines“, Paris, V—VI, 1960, p. 180-217 (rîndul 16 al inscripției); H. Bengtson, „Historia“, XI, 1962, p. 18—28; D. M. Pippidi, „Studii clasice“, V, 1963, p. 137—163 = *Contribuții la istoria veche a României*, ed. 2, București, 1967, p. 186—221; I. I. Russu, „Apulum“, VI, 1967, p. 123—144.

înregistrat în nomenclatura oficială a Imperiului. Ceea ce rămânea din Moesia Inferioară, după această separare a Scythiei și după defalcarea pe care o suferise mai dinainte la extremitatea opusă, sub Aurelian, în favoarea Daciei Ripensis, primi numele de *Moesia Secunda*, dar mai mult ca o dublură a vechiului nume, care avea să mai fie utilizat paralel multă vreme încă.

Prima problemă pe care o comportă instituirea unei noi provincii este de a-i preciza limitele. Pentru Scitia Minoră, grație formei sale peninsulare, problema era mult mai comodă decât pentru alte provincii, deoarece partea cea mai mare a conturului său era net croită de natura însăși. În cadrul general al graniței romane de la Dunărea de Jos, provincia Scythia reprezenta un fel de „pinten barat”, din care doar linia de „baraj” cerea un traseu convențional. În datele sale esențiale, acest traseu e cunoscut mulțumită izvoarelor antice, dintre care cele mai importante în această privință sînt *Notitia Dignitatum*, document oficial din sec. IV, *Synecdemus* al lui Hierocles, *De aedificiis* a lui Procopius, *Notitia episcopatum* editată de De Boor. Era vorba, *grosso modo*, de o linie longitudinală, care, părăsind coasta maritimă dintre Varna și Balic, se îndrepta exact spre nord, pentru a atinge Dunărea între Rasova și Oltina. Acest traiect îngloba în provincia Scythia localități ca *Dionysopolis*, *Zaldapa*, *Tropaeum* (vechiul *Tropaeum Traiani*), *Flaviana*, *Axiopolis*, pe cînd *Odessus*, *Marcianopolis*, *Abrittus*, *Durostorum*, *Sucidava*, *Altinum* rămîneau în Moesia Secunda.

Orientarea sud-nord a unei asemenea limite, căzînd aproape perpendicular pe direcția generală a cursului Dunării moesice, cu care face un unghi de peste 70°, n-are nimic anormal, cum am fi tentați să concludem la prima vedere, sub obsesia formei quasi-rectangulare a Dobrogei, așa cum este concepută în vremea noastră. Departate de a reprezenta efectul unui capriciu al birocrăției lui Dioclețian, limita meridională a Scythiei se sprijinea, dimpotrivă, pe un element de geografie fizică foarte important, chiar dacă nu sare în ochi de la prima vedere. E vorba de linia care desparte stepa Dobrogei de pădurile prebalcanice. Natural, nu este o graniță netă, cu precizia unui curs de apă sau a unei creste de înălțimi, ci mai degrabă o zonă de tranziție de o oarecare lățime, în care pădurile și tufișurile încă mai apar pe alocuri înainte de a ceda locul cu desăvîrșire stepei nude. Fapt este că această zonă e orientată de la sud la nord, paralel cu văile ieșite din Deliorman și sfîrșind la Dunăre și că, fără abatere, coincidea cu noua limită provincială, care mergea de-a lungul său de la un cap la altul. Astfel, lăsînd Moesiei Secunda pădurea, spațiul provinciei Scythia se restrîngea la caracterele geografice care îi determinaseră cîndva numele.

Dacă știrile antice sînt de ajuns ca să ne dea o idee justă despre limita meridională a acestei provincii în ce privește poziția sa în general, cercetarea devine mai puțin lesnicioasă cînd e vorba de a-i reconstitui traseul cu precizie topografică amănunțite. Nu toate localitățile antice menționate în relație cu acest traseu au fost identificate. Sîntem departe de o explorare sistematică a așezărilor arheologice din zona respectivă.

Multe orașe și cetăți romane, încă anonime, așteaptă aci hîrlețul cercetătorului. Dar nici nu trebuie din această cauză să ne resemnăm la a menține problema limitei terestre a Scythiei în vagul generalităților. Pînă la informații mai ample și mai precise, pe care avem dreptul să le așteptăm de la cercetările viitoare, e necesar să reconsiderăm minuțios puținele date de care dispunem cu privire la această limită, pentru a reconstitui, măcar pe alocuri, un traiect mai exact. Este ceea ce ne propunem să încercăm în prezentul articol³.

Fiindcă cea dintîi tentativă de a trasa topografic limita meridională a acestei provincii a fost făcută pe harta anexată la lucrarea noas-

³ Acest articol a apărut mai întîi în limba franceză (*La limite méridionale de la province romaine de Scythie*) în volumul *Studia Balcanica: 1. Recherches de géographie historique*, Sofia 1970, p. 33—47. Il reproducem aci în românește fără modificări de fond. Între timp, textul său a fost comunicat Societății de Studii clasice din București, în sedința de la 9 mai 1968 (cf. „Studii clasice”, XI, 1969, p. 415—416). În conformitate cu acest text, în harta anexă la lucrarea R. Vulpe-I. Barnea, *Romanii la Dunărea de Jos* (vol. II din *Din istoria Dobrogei*), București, 1968, p. 556, harta V, am adus modificările cuvenite în legătură cu limita provinciei Scythia.

tră de acum mai bine de treizeci de ani asupra Dobrogei antice⁴, socotim de datoria noastră să procedăm plecând de la imperfecțiunile acelei încercări în raport cu cunoștințele actuale. Era o linie care, lăsând Moesiei Secunda satul modern Ecrenè (azi Kranevo), urca pe malul stîng al văii Batovei (*Zyras*) pînă la un oarecare punct de unde se îndrepta direct spre Ghelengic pe lingă orașul actual Tolbuhin (Dobrici, Bazargic) — atunci se presupunea pe acolo locul *Zaldapei* din Scythia — pentru a continua apoi mereu către nord pînă la ruinele romane de la Abtaat (Abtaat Kalesi, azi Abrit), pe care le lăsa Moesiei Secunda, pe baza ipotezei lor identități cu *Abrittus*. Mai departe, această linie devia spre NNV, pentru a se opri în sfîrșit pe Dunăre între castrele romane de la Mîrleanu și de la Muzait (la vest de Rasova), la jumătatea drumului dintre Oltina și Rasova. Acest traseu prezenta o inadvertență grafică în partea dinspre mare, unde, în loc să coincidă cu demarcația teritoriilor rurale ale orașelor *Dionysopolis* în Scythia și *Odessus* în Moesia Secunda, era arătat ca deosebit, așa că îngloba satul Ecrenè în Moesia Secunda în loc să-l lase Scythiei. Pe de altă parte forțasem această limită ca să treacă la est de Abtaat, ținînd să respectăm presupunerea azi caducă, dar atunci în vigoare, după care această localitate, pe nedrept identificată cu *Abrittus*, ar fi ținut de Moesia Secunda.

Lucrurile au rămas aci pînă în anul 1954, cînd, cu prilejul săpăturilor conduse de Teofil Ivanov în ruinele romane de la Hisarlâk la marginea orașului Razgrad, a fost descoperită o inscripție dovedind fără îndoială că acele ruine reprezentau resturile orașului antic *Abrittus*, important centru urban al Moesiei Inferioare, repartizat Moesiei Secunda după Dioclețian, episcopat creștin, loc celebru al bătăliei din 251 cu goții, în care și-a găsit moartea împăratul Decius.

E vorba de un altar de calcar, cu textul următor : [*Her*]culi sacr(um) / [p]ro salute Antoni[ni] / Aug(usti) Pii et Veri Caes(aris) / veterani et c(ives) R(omani) / et consistentes / Abrito ad c[an](abas) / posueru[nt]⁵. Canabele menționate aparțineau, de sigur, cohorței *II Lucensium*, care, în aceeași epocă (139—161), își aveau garnizoana în această localitate⁶. Numele *Abrittus* pentru cetatea de la Hisarlâk e confirmat și prin frecvența literei A, gravată ca siglă în mod ostentativ pe mai multe din blocurile zidului său de înconjur. Cum nu există vreo altă siglă scrisă pe acest zid, trebuie să deducem că e vorba de inițiala numelui orașului⁷. E posibil ca înainte de a primi actualul nume de Razgrad, localitatea să-și fi conservat destul de multă vreme numele vechi. Am avea astfel o explicație a ciudatei apariții a numelui *Abrittum* pe o hartă

⁴ R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, 1938, p. 281—282 și pl. XLVII (cf. și pl. XLIV, fig. 78).

⁵ Th. Ivanov, *Zwei Inschriften aus der antiken Stadt in der Nähe von Razgrad* (bulgar și german), Sofia 1955 (extras din *Serta Kazaroviana*, II, în „*Izvestiia — Bulletin de l'Institut archéologique bulgare*“, XIX, p. 175—186.

⁶ Th. Ivanov, *ibidem*, p. 180.

⁷ Th. Ivanov, *Archäologische Funde in Abrittus (1953—1961)*, în vol. *Acta antiqua Philippopolitana : studia archaeologica*, Sofia, 1963, p. 88.

franceză din anul 1801 tocmai pe locul Razgradului⁸. Poate să fie ecoul vreunui model din evul mediu, ulterior pierdut, dar nici nu este exclus ca vreo inscripție, neînregistrată de nimeni înainte de a dispărea, să fi revelat adevărata identitate a orașului Abrittus vreunui călător occidental din sec. XVIII, rămas anonim, care va fi transmis-o verbal autorului hărții citate.

Oricum o fi, fericita descoperire a altarului publicat de T. Ivanov a rezolvat definitiv discuția din jurul situării orașului *Abrittus*, care nu se afla la Abtaat, chiar pe granița Moesiei Secunda, ci la mai bine de o sută de km mai spre sud, în însuși interiorul acestei provincii. Ipoteza identității sale cu ruinele de la Abtaat, formulată pentru întâia oară de K. Škorpil⁹, dar fără nici un sprijin epigrafic ori de altă natură, e de acum înainte radical anulată.

Inscripția de la Razgrad ne-a dat prilejul de a reexamina problema limitei meridionale a provinciei Scythia. De îndată ce am luat cunoștință de acest document epigrafic, în toamna anului 1954, grație unui film documentar despre săpăturile de la Razgrad reprezentat la București¹⁰, înaintea apariției memoriului respectiv al lui T. Ivanov¹¹, l-am luat în considerație cu un legitim interes. Nici o îndoială nu ne mai apărea posibilă în ce privește valoarea sa pentru identificarea orașului *Abrittus* cu Razgradul. În anul următor am prezentat la Institutul de Arheologie al Academiei Republicii Populare Române¹², o comunicare intitulată „Granița de sud a provinciei Scythia și localizarea orașelor *Abrittus* și *Zaldapa*“, în care tratam despre consecințele topografice ale noii descoperiri. Textul comunicării a rămas inedit, dar un rezumat substanțial i-a fost publicat în cronica ședințelor Institutului menționat¹³. Principalele concluzii ale prezentului articol se găsesc și acolo.

Una din noile noastre interpretări formulate cu acel prilej se referea la locul *Zaldapei*. Localizarea acestui oraș din Scythia era tot atât de anevoioasă ca și a *Abrittului*. La un moment, Gr. Tocilescu o căuta la marele castru din fața gării Mircea-Vodă, pe valul de piatră dintre Axiopolis și Tomis¹⁴. Dar această poziție era prea departe de indicațiile oferite de izvoarele antice, care, cu toată lipsa lor de precizii, ne

⁸ J. Zaimov, *За античното име на Разград* (Despre numele antic al Razgradului), în „Български език (Limba bulgară)“, XI, 1961, 3, p. 250—252; Th. Ivanov, *op. cit.*, p. 82. E vorba de harta 9 de la Joly Joseph-Romain, *Atlas de l'ancienne géographie universelle*, Paris 1801.

⁹ Cf. V. Beșevliev, *Zur Geographie Nordost-Bulgariens in der Spätantike und im Mittelalter*, Sofia, 1962 (extras din „Балканско езиковедие — Linguistique balkanique“, IV), p. 58, nota 2.

¹⁰ La 30 noiembrie 1954, în incinta Academiei Republicii Populare Române, la sfârșitul unei conferințe ținute de acad. Sava Ganovski, președintele Academiei Republicii Populare Bulgaria, cu prilejul vizitei sale oficiale la București.

¹¹ *Serta Kazaroviana*, II (apărut către sfârșitul anului 1955), p. 175—186.

¹² Începînd din 1970, Institutul de Arheologie din București ține de Academia de Științe Sociale și Politice a Republicii Socialiste România.

¹³ SCIV, VI, 1955, p. 939 (ședința din 11 noiembrie 1955).

¹⁴ Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, București, 1900, p. 151.

obligă să căutăm Zaldapa spre sudul Dobrogei¹⁵. Pe de altă parte, castrul de la Mircea-Vodă legat de valul menționat, are toți sortii să dateze dintr-o epocă târzie, cel mai devreme din sec. X, când Zaldapa nu mai exista¹⁶. Încercînd să-i găsească un loc mai proporționat cu datele textelor vechi, J. Weiss a propus identificarea ipotetică a acestei localități cu ruinele romane de la Alacichioi (azi Placidol) la sud de orașul actual Tolbuhin (Dobrici, Bazargic)¹⁷. Pe harta noastră din 1938, am pus-o la Ghelengic (azi Pobeda), tot împrejurul Tolbuhinului, dar cu un semn de întrebare pe care acum îl găsim mai justificat decît oricînd. Nici Alacichioi, nici Ghelengic, cetății destul de modeste, nu se potrivesc unui oraș așa de important ca Zaldapa, locul natal al lui Vitalian, centru urban citat în lista lui Hierocles, centru eclesiastic demn de a figura în *Notitia episcopatum* și mai cu seamă punct strategic de primul ordin¹⁸, care, în cadrul Scythiei, deținea un rol simetric celuiia pe care îl avea Abrittus în Moesia Secunda. Cel mai potrivit loc care i-ar fi convenit era Abtaat, dar nu se putea avea în vedere această soluție atîta vreme cît se credea că vastele ruine de acolo ar fi aparținut Abrittului. Acum, în sfîrșit, cînd inanitatea unei asemenea identificări este precis dovedită, locul de la Abtaat rămîne liber. Nimic nu mai împiedică să revină Zaldapei¹⁹. Faptul este atît de plauzibil, chiar necesar, încît abia dacă mai e nevoie de o confirmare epigrafică pentru a-l declara tot atît de incontestabil ca și localizarea Abrittului la Razgrad. Cît despre cetățile mai mici de la Alacichioi (azi Placidol) și de la Ghelengic (azi Pobeda), am putea spera să se găsească numele lor în lista atît de abundentă, dar atît de imprecisă, a lui Procopius (*De aedificiis*) ori în alte izvoare, în măsura în care s-ar reuși să se observe unele indicații topografice indirecte²⁰.

¹⁵ V. Pârvan, *Ulmetum*, I, București 1912 („*Analele Academiei Române: Memoriile Secțiunii istorice*“, ser. II, t. XXXIV), p. 577; idem, *Considerațiuni asupra unor nume de riuri daco-scitice*, București, 1923 („*Academia Română: Memoriile Secțiunii istorice*“, ser. III, t. III, mem. 1), p. 5 („la sud-est de Durostorum“).

¹⁶ E. Comșa, *SCIV*, II, 1951, 2, p. 237; „*Materiale și cercetări arheologice*“, IV, 1957, p. 328—334; P. Diaconu, „*Dacia*“, n.s., VI, 1962, p. 317—335; *SCIV*, XVI, 1965, pp. 189—199, 383—394.

¹⁷ J. Weiss, *Die Dobrudscha im Altertum*, Sarajevo, 1911, p. 78—79.

¹⁸ V. Velkov, *Градът в Тракия и Дакия през късната античност* (Orașul în Tracia și în Dacia Aureliană în antichitatea târzie), Sofia 1959, p. 91; V. Beșevliev, *op. cit.*, p. 59—61. Expresia diminutivă *πόλις μικρὰ*, pe care Ioan din Antiochia (*FHG*, V) o întrebuințează pentru a defini orașul Zaldapa, nu merită mai multă atenție decît cealaltă afirmație a acestui autor, după care Zaldapa ar fi aparținut „Moesiei Inferioare“, adică Moesiei Secunda.

¹⁹ R. Vulpe, *SCIV*, VI, 1955, p. 939; idem, în „*Studii clasice*“, XI, 1969, p. 416; Th. Ivanov, în *Acta antiqua Philippopolitana: Studia archaeol.*, p. 83; V. Beșevliev, *op. cit.*, p. 59—60 (argumentație foarte judicioasă).

²⁰ V. Beșevliev, *op. cit.*, p. 61, propune identificarea uneia din cele două fortărețe cu localitatea *Scopis*, menționată de Theophylactus (VII, 2, 2) între Marcianopolis și Zaldapa, pe cînd pentru *Pistus*, citată de același autor antic, colegul nostru de la Sofia recomandă a se alege dintre trei localități din împrejurimile orașului Tolbuhin, anume Ezibei (azi Paskalevo), Karalez (azi Țareveț) și Cocargea (azi Zagorți).

Unul din argumentele care îl determinaseră odinioară pe J. Weiss să așeze Zaldapa la Alacichioi, în loc să-i caute un loc mai spre nord, constă într-un episod povestit de Theophylactus²¹ în legătură cu războaiele împăratului Mauricius împotriva avarilor și slavilor. Istoricul spune că, plecând de la Anchialos și trecând deci prin Marcianopolis, armata romană sosi la Zaldapa, de unde se îndreptă apoi către orașul Iatrus (la gura râului cu același nume, azi Iantra), adică pe Dunăre, în amunte de Sexaginta Prista (Ruse, Rusciuc). Ar urma că Zaldapa nu putea să ocupe o poziție mai nordică, deoarece în acest caz traiectul menționat al armatei romane ar fi comportat un prea mare ocol. Trebuie să observăm, însă, că această obiecție rămâne valabilă chiar dacă ne oprim la Alacichioi (45 km la sud de Abtaat), căci o cale directă de la Marcianopolis spre Iatrus, îndreptată deci spre vest, nu putea străbate părțile Tolbuhinului, nici să atingă vreun alt punct al provinciei Scythia. Dacă totuși armata romană, urmărindu-i pe avari, a trecut prin Zaldapa, cum stă scris în izvor, e fără îndoială din motive operative. Textul lui Theophylactus nu poate servi, prin urmare, întru nimic la rezolvarea problemei locului Zaldapei, nici să împiedice identificarea acestei cetăți cu ruinele de la Abtaat. Dimpotrivă, un indiciu prielnic acestei localizări ne oferă lista lui Hierocles și *Notitia episcopatum* a lui De Boor, în care Zaldapa e menționată imediat după *Tropaeum* (Adamclisi), care se găsește la mai puțin de 25 km la nord de Abtaat²².

O dată fixați asupra vetrelor orașelor Abrittus și Zaldapa, putem aprecia într-un mod mai just limita Scythiei. Din moment ce piedica opusă de falsa localizare a orașului moesic Abrittus la Abtaat a dispărut, sîntem liberi să ducem linia acestei limite mai la vest, pentru a rezerva un spațiu convenabil teritoriului orașului „scythic” Zaldapa, al cărui nume e acum recuperat de poziția de la Abtaat. Pînă la ce distanță? Firește, nu prea mult, căci extremitățile limitei, mai bine cunoscute în general, atît înspre mare cît și înspre Dunăre, impun un traseu pe care nu l-am putea împinge spre vest la mai mult de vreo zece kilometri.

Este interesant de constatat că, pe harta descoperirilor arheologice²³, limita provincială mutată la această distanță coincide ciudat cu un lanț de sate actuale semnalate ca locuri de proveniență a diferite monumente din epoca romană. Aceste localități se continuă pe un traseu rectiliniu ca niște mărgele înșirate, din regiunea Tolbuhinului pînă

²¹ VII, 2, 16.

²² V. Beșevliev, *op. cit.*, p. 59. Pentru ordinea topografică din *Notitia episcopatum* a lui De Boor, cf. a noastră *Histoire ancienne de la Dobroudja*, p. 341, nota 1; Em. Popescu, „Studii clasice”, VI, 1964, p. 203; idem, *Contributions à la géographie historique de la péninsule Balkanique aux Ve—VIIIe siècles de notre ère*, „Dacia”, n.s., XIII, 1969, p. 403—415.

²³ E. Kalinka, *Antike Denkmäler in Bulgarien*, Viena, 1906, (în „Schriften der Balkan-Commission”, IV), p. 441—442; G. Popa-Lisseanu, *Cetăți și orașe greco-romane din noul teritoriu al Dobrogei*, București, 1914, p. 100; R. Vulpe, *op. cit.*, pl. XLVII; R. Vulpe — I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, II, București, 1968, hărțile II și V.

în apropiere de Oltina și de Mirleanu pe Dunăre, adică exact în direcția limitei Scythiei, precum și a căii dintre Marcianopolis și Zaldapa. Avem astfel, de la sud spre nord, satul Arnăutcuius, loc de proveniență al unui relief cu Cavalerul trac²⁴, satul Ezibei (azi Paskalevo), situat pe un drum antic atestat printr-o piatră miliară din vremea lui Sever Alexandru găsită acolo²⁵, apoi satele Carasinan, Bazaurt, Armutli (de unde provine un fragment de coloană împodobită), Azaplar (baze de coloane)²⁶, Capacli-Alexandria (piatră de hotar: *fines terrae vici[...]*)²⁷, Dobromir, Caranlic²⁸. La vest de aceste localități harta descoperirilor rămâne albă pe o mare întindere. Nu s-ar putea explica această linie atât de precisă ca un efect al purei întâmplări, ci sigur ca o graniță naturală reprezentată de liziera părții celei mai compacte a pădurii Deliormanului, puțin frecventată și puțin locuită înainte de defrișările care au rărit-o în cursul ultimului mileniu. Pe harta pedologică a regiunii, această linie coincide cu separația dintre solul roșu de origine forestieră și cernoziomul stepei. Tot ce se constată la est de liziera menționată ținea de Scythia. Era de altfel normal ca zona acestei limite să fie străbătută de-a lungul de drumul Marcianopolis—Zaldapa—Tropaeum. Miliariul de la Ezibei, mai sus pomenit, ca și un alt exemplar, din epoca lui Hadrian, găsit la Abtaat²⁹, stau măturii.

Porțiunea cea mai ușor de precizat a limitei meridionale a Scythiei este aceea a extremității sale maritime, deoarece acolo, precum am notat aci mai sus, această limită trebuia să coincidă sigur cu hotarul care despărțea teritoriile rurale ale orașelor *Dionysopolis* din Scythia și *Odessus* din Moesia Secunda. Acest hotar era format de pitoreasca vale a Batovei, pe care cei vechi o chemau *Zyras*³⁰. Către gura sa, la Ecrenê (azi Kranevo), această vale devine largă, adincă, fertilă, tăind în mod impresionant monotonia podișului acestui colț de silvo-stepă al Dobrogei. Este un element geografic foarte indicat pentru a separa două teritorii. Pe malul său drept, dinspre sud, lângă satul Dișpudac, a fost găsită o piatră de hotar cu inscripția *f(ines) [t]err(itorii) Odess(itanorum)*³¹, de unde rezultă că limita comună a celor două cetăți pontice mergea de-a lungul acestui mal înalt și păduros, lăsând valea râului Zyras în teritoriul orașului *Dionysopolis* și, prin urmare, în provincia Scythia. Data inscripției, precedind reforma lui Dioclețian poate cu un secol, nu răpește nimic din valoarea sa demarcativă, deoarece granița

²⁴ C. Scorpan, *Cavalerul trac*, Constanța, 1967, p. 67, nr. 33.

²⁵ *CIL*, III, 12519.

²⁶ Pentru aceste localități, cf. G. Popa-Lisseanu, *op. cit.*, p. 76—77.

²⁷ *CIL*, III, 12508.

²⁸ Notate de V. Pârvan în hărțile lucrărilor sale *Cetatea Tropaeum*, București 1912 (= „*Buletinul Comisiunii Monumentelor istorice*”, IV, 1911, pp. 1—12 și 163—191) și *Ulmetum*, I, planșa finală, după informații inedite. Cf. și a noastră *Histoire ancienne de la Dobroudja*, pl. XLVII; precum și *Din istoria Dobrogei*, II, pp. 366 și 556, hărțile II și V.

²⁹ *CIL*, III, 14464. Piatra prezintă și o a doua inscripție miliară, datînd din vremea lui Theodosius I.

³⁰ Plinius, *Nat. hist.*, IV, 44 = 11 (18). Cf. V. Velkov, *op. cit.*, p. 84, nota 4.

³¹ *CIL*, III, 12507 = 7589.

atestată prin acest document epigrafic, stabilită într-o epocă îndepărtată și doar reconfirmată în primele secole ale Imperiului roman, trebuie să se fi menținut și după sec. IV, până la sfârșitul antichității, tocmai fiindcă se sprijinea pe un important accident geografic, care îi asigura permanența.

Pe creasta acestui mal au construit bizantinii, în evul mediu, două castele, ale căror resturi subsistă încă la Dișpudac³² și pe înălțimea Ialtasu (cota 252), exact deasupra satului actual Kranevo-Ecrenê³³. În actele bizantine, primul din aceste *καστέλλια* se chema *Gerania*, al doilea *Cranea*. Cele două nume se raportau deopotrivă la prototipul antic *Gerania*: primul printr-o reînviere livrescă, celălalt printr-o evoluție firească³⁴.

În antichitatea clasică, *Gerania* era o localitate cunoscută. Plinius cel Bătrîn³⁵ o pomeneste în seria de *oppida* ale sciților plugari care în vremurile preromane locuiau pe coasta Pontului Stîng, strecurându-se printre cetățile elenice, de la gurile Dunării pînă la *Zyras*. Cum în lista acestor *oppida*, citate de la nord la sud, *Gerania* ocupă ultimul loc, rezultă că se găsea foarte aproape de gura riului *Zyras*. Trebuie s-o identificăm cu satul actual Kranevo-Ecrenê, a cărui vatră e presărată cu resturi de construcții și cu obiecte greco-romane³⁶ și al cărui nume, fie că e vorba de forma oficială bulgară *Kranevo* ori de forma turcească *Ecrenê*, nu reprezintă decît un derivat din *Gerania*, după ce a trecut prin varianta medievală *Cranea*³⁷. Situată pe locul actual al satului Kranevo, *Gerania* aparținea teritoriului orașului *Dionysopolis* și deci provinciei *Scythia*.

³² C. Jireček, „Archäologisch-epigraphische Mitteilungen aus Oesterr.-Ung.“, Viena, X, 1886, p. 182; V. Pârvan, „Analele Academiei Române, Desbateri“, ser. II, t. XXXVI, București, 1913, p. 22—23; I. Kalinderu, „Buletinul Comisiunii Monumentelor istorice“, VI, 1913, p. 135. Cf. recent P. Koledarov, în „Byzantino-Bulgarica“, II, 1966, p. 326, nota 13.

³³ C. Jireček, *loc. cit.*; I. Kalinderu, *loc. cit.*, p. 135—136, fig. 4—5; N. Grămadă, în „Ephemeris Dacoromana“, IV, 1930, p. 230—232; O. Tafrali, *La cité pontique de Dionysopolis*, Paris, 1927, p. 48—49; I. Lepși, „Academia Română: Memoriile Secțiunii științifice“, ser. III, t. IV, mem. 6, București, 1927, p. 52—53.

³⁴ R. Vulpe, *Gerania, Cranea, Ecrenê*, în „Balcanica“, VI, 1943, p. 14—29.

³⁵ *Nat. hist.*, IV, 44.

³⁶ F. Kanitz, *Donau-Bulgarien und der Balkan*, III², Leipzig, 1882, p. 191; K. și H. Škorpil, *Балчик* (Balcic), p. 48, nota 1; K. Škorpil, *Онуч на Смаруните во Черноморската област* (Repertoriul antichităților din regiunea Mării Negre), II, Sofia, 1927, în „Пъдания на Народния музей во София“ (Publicațiile Muzeului Național din Sofia), p. 37; R. Vulpe, în „Analele Dobrogei“, XVI, 1935, p. 190.

³⁷ R. Vulpe, *Gerania, Cranea, Ecrenê*, p. 17—24. Localizarea orașului *Cruni* la Ecrenê, susținută de unii arheologi moderni (de ex. A. Papadopoulos Vretos, F. Kanitz, K. Škorpil) este din toate punctele de vedere inacceptabilă. După datele izvoarelor antice (*Scymnos*, 751—752; Plinius, *Nat. hist.*, IV, 44, etc.; cf. lista completă la M. Besnier, *Lexique de géographie ancienne*, Paris, 1914, p. 244, s.v.), *Cruni* nu era decît un alt nume al *Dionysopolei*, singurul pe care un Strabon (VII, 6, 1 = 319) îl folosea pentru a designa acest oraș. Cf. a noastră *Gerania, Cranea, Ecrenê*, p. 17—21; Chr. M. Danov, *Западнаият бряг на Черно Море в древността* (Tărîmul de apus al Mării Negre în antichitate), Sofia, 1947, p. 97—100; L. Robert, *Les inscriptions grecques en Bulgarie*, „Revue de Philologie“, XXXIII, 1959, p. 197—199.

Este interesant de remarcat că riul *Zyras* apare ca o limită regională și la Plinius, căci în pasajul citat acest autor nu tratează decât despre litoralul Dobrogei, de la *Istropolis (Histria)* pînă la *Dionysopolis-Cruni* și pînă la *Gerania*, fără a se ocupa de *Odessus*, pe care îl va prezenta într-un alt paragraf. Rezultă că individualitatea Sciției Minore în raport cu restul Traciei sau al Moesiei Inferioare era practic de multă vreme recunoscută, chiar sub aspectul detaliilor topografice ale limitelor naturale și că reforma oficială a lui Dioclețian n-a făcut în această privință decât să sancționeze o situație de fapt.

Coincizînd cu frontiera odesso-dionysopolitană, limita meridională a provinciei Scythia pornea de la extremitatea maritimă a malului văii *Zyras*, adică de la înălțimea Ialtasu (cota 252), în marginea oppidului antic *Gerania* (Kranovo-Ecrenê), acolo unde avea să se construiască mai târziu castelul bizantin *Cranea*, apoi ținea de-a lungul crestei malului, trecînd pe la nord de *Dispudac* și urmînd curba pe care o face valea *Batovei* în amunte, în fine traversa această vale, pentru a o părăsi la un punct pe care nu l-am putea determina cu precizie, dar unde încetau teritoriile orașelor *Dionysopolis* și *Odessus*. Avînd în vedere poziția generală a limitei Scythiei după localizarea *Zaldapei* la *Abtaat*, am putea căuta acest punct, cu cei mai mulți sorți de probabilitate, prin dreptul satului *Ceatalar*. Plecînd din acel loc, traseul trebuia să ia direcția NNV, trecînd prin seria de localități arheologice pe care le-am notat aci mai sus, de-a lungul lizierei *Deliormanului*.

În partea dinspre Dunăre, căutarea limitei dintre provinciile Scythia și Moesia Secunda pare mai grea. Din lipsă de explorări, acolo sînt cele mai frecvente așezările arheologice fără nume și numele de localități antice fără identitate. Printre orașele antice pe care izvoarele le arată pe *limes*-ul danubian și care au fost localizate în mod indubitabil, cele mai apropiate de limită dintre Scythia și Moesia Secunda sînt *Axiopolis* în prima dintre aceste provincii și *Durostorum* în cealaltă. Poziția *Axiopolei* la 4 km sud de Cernavoda, în dreptul insulei *Hinogu*, este asigurată prin preciziile itinerariilor și pietrelor miliare, precum și prin rezultatele săpăturilor pe care le-a condus acolo Gr. Tocilescu. Cît despre identitatea *Durostorum* cu *Dristor-Dristra-Silistra*, al cărui nume însuși, în diversele sale forme, denotă o continuitate de viață locală de-a lungul secolelor, este din belșug dovedită de izvoarele istorice, epigrafice și arheologice. Dar, separate printr-un interval de circa 80 km, cele două localități nu sînt de nici o utilitate practică în problema care ne preocupă.

Din fericire, izvoarele pomenesc, pentru acest interval, o serie de alte localități, care, chiar nedeterminate, pot să ne ușureze sarcina. Astfel, în Moesia Secunda, la est de *Durostorum*, *Notitia dignitatum* menționează garnizoanele *Cimbriana*, *Sucidava* și *Altinum*, pe cînd în Scythia citează *Flaviana* și *Sacidava*, la sud de *Axiopolis*.³⁸ În plus, în această

³⁸ ND, Or., XXXIX—XL.

parte a provinciei Scythia, Procopius vorbește de o importantă fortificație numită *Sanctus Cyrillus* (Κύριλλος ἅγιος)³⁹. Printre localitățile pe care *Notitia dignitatum* le atestă între Durostorum și Axiopolis, numai *Sucidava* și *Altinum* își fac apariția și la Procopius. În rezumat, e de remarcat că ultima localitate danubiană spre est aparținând Moesiei Secunda era *Altinum*, pe când prima după ea ținând de Scythia era *Flaviana*. Granița comună a celor două provincii se afla, prin urmare, între aceste două castru, destul de departe de Axiopolis, pînă unde trebuia să se țină seama poate și de *Sanctus Cyrillus*, și la o distanță și mai mare de Durostorum, pînă unde mai existau *Sucidava* și *Cimbriana*.

Identificarea celor șase localități citate de izvoare între Durostorum și Axiopolis, anume *Cimbriana*, *Sucidava*, *Altinum*, *Sacidava*, *Flaviana* și, eventual, *Sanctus Cyrillus*, e o treabă destul de anevoioasă. Cu excepția *Sucidavei* și a *Sacidavei*, figurînd în itinerarii cu cifre miliare, deși încurcate⁴⁰, celelalte patru nume nu oferă nici un element de precizie. Doar ordinea lor în liste ne procură o oarecare indicație topografică, dar pentru *Sanctus Cyrillus* sîntem lipsiți și de acest element, așa că localizarea sa la sud de Axiopolis, la Cochirleni ori la Rasova, nu reprezintă decît o pură conjectură.⁴¹ Pe de altă parte, numărul castruor romane semnalate pe teren, în acest sector al limes-ului danubian, este mult mai mare. Se cunosc cel puțin vreo douăsprezece pînă în prezent! E vorba, plecînd de la Durostorum, de fortificațiile de la Bugeac, Dervent, Canlia, Pîrjoaia, Satul Nou, Oltina, Beilic, Mirleanu, Muzait, Vlahii, Rasova, Cochirleni⁴². Pentru a alege, printre aceste douăsprezece cetăți, pe acelea care ar conveni mai bine celor șase nume de localități, e nevoie de cercetări arheologice. Or, nici una n-a făcut pînă acum obiectul unor săpături. Explorările executate mai de curînd la Satul Nou și la Păcuiul lui

³⁹ Procopius, *De aedificiis*, IV, 7.

⁴⁰ Ptolemeu, *Geogr.*, III, 10, 5, confirmă situarea *Sucidavei* la est de Durostorum și îi precizează chiar coordonatele geografice (54° long., 45°40' lat.), dar cu marea elasticitate pe care atare precizuni le comportau în acele vremuri. Precum vom arăta îndată, itinerariile dau cifre miliarii contradictorii pentru această localitate, care este menționată și într-o inscripție din Durostorum (CIL, III, 12456) privind o victorie a lui Aurelian asupra carpuor care a avut loc [inter *Ca/rsium* et *Sucid[avam]*]. După A. Aricescu, *Quelques précisions sur la carte de la Scythia Minor*, în „*Dacia*“, XIV, 1970, p. 303—305, în loc de [Ca/rsium ar fi vorba de o localitate *[Que]rsium* din apropiere de Durostorum, al cărei nume îl reconstituie ipotetic prin emendarea formei *Questris* (Κούστρις) de la Procopius, *De aed.*, IV, 7.

⁴¹ J. Weiss, *op. cit.*, p. 44; V. Pârvan, *Ulmetum*, I, p. 101; I. Barnea, în „*Studii teologice*“, VI, 1954, p. 221. Nu este exclus ca să fie un nou nume dat cetății Axiopolis, unde Sfîntul eponim fusese martirizat (cf. I. Barnea, *loc. cit.*; G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, XV; Procopius, *De aedificiis*, București, 1939, p. 107, nota 9; I. Dobroiu, în „*Studii clasice*“, XI, 1969, p. 416). După o ipoteză a lui A. Aricescu, *loc. cit.*, p. 306, cetatea *Sanctus Cyrillus* pomenită numai de Procopius, ar fi un nou nume căpătat în vremea lui Iustinian de orașul *Tropaeum*, care cu vechiul său nume lipsește în *De aedificiis*.

⁴² Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, harta de la p. 118; V. Pârvan, *Cetatea Tropaeum*, p. 53; *Ulmetum*, I, harta finală; R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, pl. XLVII; *Din istoria Dobrogei*, II, hărțile II și V.

Soare (o insulă dunăreană lângă Dervent) se referă numai la monumente slavo-bizantine din evul mediu. Cît despre castrele romane menționate, sîntem în deplină necunoștință nu numai asupra numelor lor, dar și cu privire la data lor, la tehnica lor constructivă, la garnizoanele lor. Identificările care le-au fost încercate pînă la ora actuală nu reprezintă decît conjecturi mai mult ori mai puțin supuse cauțiunii.

Pentru *Cimbriana* nici măcar nu s-a încercat să i-se caute locul pe hartă. S-a plecat de la falsa idee că numele său nu s-ar referi la un loc, ci la o trupă de *milites Cimbriani*⁴³. Totuși în *Notitia dignitatum* numele este clar atestat la ablativ: *Cimbrianis*, cu sensul de localitate (*Cimbrianis castris*), distinct de numele similar, la nominativ, al unității militare care străjuia acolo. De altfel nu e pentru prima oară că un castru își ia numele de la garnizoana sa. Același izvor ne oferă mai multe analogii. De aceea noi am înregistrat *Cimbriana*, în 1938, ca un element toponimic, fără a putea totuși să-i precizăm poziția, pe care ar trebui s-o căutăm undeva între Durostorum și Sucidava, printre diferitele castre semnalate pe această porțiune a *limes*-ului: Bugeac, Dervent, Canlia.⁴⁴

Localizarea *Sucidavei* ar fi una din cele mai lesnicioase dacă cifrele în *millia passuum* precizate de Tabula lui Peutinger și de Itinerariul Antonin în raport cu distanța care o separa de Durostorum ar fi clare și concordante. Din nefericire, aceste cifre se contrazic între ele într-un chip foarte incomod. Pe cînd Tabula arată, cu începere de la Durostorum spre est, 18 m.p. (adică vreo 27 km) pînă la o localitate numită *Sagadava*, apoi încă 12 m.p. (= cam 18 km) pînă la *Sucidava*, ceea ce face în total 30 m.p. (= circa 45 km), Itinerariul, care ignorează *Sagadava*, nu pomeneste decît de *Sucidava*, situînd-o abia la 12 m.p. (= 18 km) de Durostorum. Măsurată pe teren, distanța globală de 45 km, indicată de Tabulă, ne-ar duce pînă la Mîrleanu, adică mult dincolo de *Altinum*, care, precum vom vedea, se găsea la Oltina. Ceea ce ar veni în contradicție cu *Notitia dignitatum*, după care *Sucidava* era situată înaintea acestei localități, la vest. Pe de altă parte, intervalul de 12 m.p. (= 18 km) precizat de Itinerariu, se oprește prea curînd, nedepășind spre est Păcuiul lui Soare, unde recente săpături arheologice conduse de P. Diaconu n-au dat la iveală decît fortificații bizantine din secolele X-XII⁴⁵, fără urme mai vechi co-

⁴³ În hărțile lor, ca și în textele lucrărilor lor citate, Gr. Tocilescu, J. Weiss și V. Fîrvan nu iau act de *Cimbriana*.

⁴⁴ ND, Or., XL, 27: *Milites Cimbriani, Cimbrianis*. R. Vulpe, *op. cit.*, p. 303 și pl. XLVII; R. Vulpe — I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, II, p. 373 și harta V (p. 556). Noi am interpretat, în 1938, ablativul *Cimbrianis* din izvor ca provenind dintr-un nominativ *Cimbrianae*, gîndindu-ne la o așezare civilă (*Cimbrianae canabae*), dar e cu mult mai indicat să avem în vedere numai nucleul militar al localității: *Cimbriana castra*.

⁴⁵ P. Diaconu, în „*Materiale*“, V, 1959, p. 587—592; VI, 1959, p. 653—666; VII, 1961, p. 599—608; VIII, 1962, p. 713—722; „*Dacia*“, n.s., V, 1961, p. 485—501; IX, 1965, p. 307—323; X, 1966, p. 365—371; XIII, 1969, p. 501—506; „*Pontice*“, II, 1969, p. 395—400; R. Popa, „*Dacia*“, n.s., XI, 1967, p. 271—292; Mira Dordea-Voitec, *ibidem*, p. 293—299; D. Vilceanu, SCIV, XVIII, 1967, p. 593—615.

respunzătoare unui oraș roman ca Sucidava. Evident, cifrele prezentate de cele două izvoare conțin deopotrivă greșeli. Totuși, Tabula Peutingeriana ne oferă o posibilitate de-a ajunge la limpezire, dacă suprimăm știrea sa despre *Sagadava*, ca o interpolare nelalocul ei a unei forme toponimice desfigurate. În adevăr, o localitate numită astfel n-a existat; nici un alt izvor n-o pomeneste. Este desigur o deformare a numelui *Sacidava*, al unei localități menționate în *Notitia dignitatum*, precum și în două monumente epigrafice, dintre care cel mai clar constă dintr-un stîlp miliar recent descoperit pe lângă Rasova. Localitatea este de identificat cu castrul de la Muzait, la est de satul Mirleanu.⁴⁶ Copistul Tabulei a comis greșala de a confunda pozițiile *Sacidavei* (așa zisa *Sagadava*) și *Sucidavei*, inversându-le, probabil din cauza asemănării numelor. În virtutea acestei explicații trebuie să ținem seama, plecînd de la *Durostorum*, numai de cifra XVIII m.p. (= 27 km) pe care Tabula o indică alături de numele acestui oraș (Silistra actuală) și care exprimă desigur adevărata distanță pînă la *Sucidava*, pe cînd cifra de XII m.p. (= 18 km), pe care trebuie s-o mutăm lângă acest ultim nume, se referă la intervalul care

⁴⁶ Stîlpul miliar, datînd de la împăratul Decius (249—251), a fost semnalat mai întîi, cu un facsimile exact, dar cu multe și naive erori de interpretare, de V. Canarache, în săptămînalul „Contemporanul“, nr. 35 (1142), 30.VIII.1968, p. 10. Adrian Rădulescu l-a publicat apoi corect în „Revista Muzeelor“, 1969, 4, p. 349—353 (după ce îl prezentase la Sesiunea științifică a Muzeului arheologic din Constanța, la 16.VIII.1969, într-o ședință la ale cărei dezbateri am participat cu păreri pe care le expunem și aci). Mai de curînd, A. Aricescu, „Dacia“, XIV, 1970, p. 297—309, a reluat studiul monumentului, cu juste precizări de interpretare, în cadrul unor ample comentarii de toponimie dobrogeană antică. Textul inscripției miliare este următorul: *Imp(eratori) Ca(e)s(ari) Mes/sio Q(uinto) Traiano / Decio p(io) f(elici) invicto / Aug(usto) p(atri) p(atriciae) proco(n)s(uli) a / Saci <ci>dave (sic!) / m(illia) p(assuum) IIII*. Această descoperire epigrafică e de natură să infirme conjectura lui Gr. Florescu (în volumul *În Memoria lui Vasile Pârvan*, București, 1934, p. 136—137), înregistrată și în lucrarea noastră *Histoire ancienne de la Dobroudja*, p. 302 și pl. XXVI, XLVII, după care *Sacidava*, garnizoană a unui *cuneus equitum scutariorum*, ar fi de localizat la Topalu ori la Seimeni. Cum n-am putut lua direct cunoștință despre decisivul monument epigrafic de la Rasova decît după tipărirea în coli a părții noastre din *Din istoria Dobrogei*, II, caduca localizare la Topalu a rămas consemnată și în această lucrare, la pp. 205, 249 (cu greșala „Sucidava“, reparată în Indice la pp. 581 și 583) și 274, precum și în hărțile II, III și V. Miliariul de la Rasova aruncă o lumină nouă și asupra textului unei inscripții funerare din sec. IV, găsită mai înainte într-unul din castele romane de la Mirleanu, în care lectura *Proclino ex<x>arc(ho) qui milit(avit) SAC(idavae)* — considerată cu scepticism de N. Gostar, în „Studii clasice“, V, 1963, p. 309, nota 5, și în *Noi monumente epigrafice din Scythia Minor*, Constanța, 1964, p. 91, nota 3, preferîndu-i neîntemeiată interpretare *milit(avit) (inter) sag(ittarios)* — devine acum obligatorie. Concluzia pozitivă, însă, cu situarea *Sacidavei* la Mirleanu, fusese adoptată de I. Barnea, în *Din istoria Dobrogei*, II, p. 373. Dintre cele două castele romane din apropierea satului Mirleanu (oficial numit azi Dunăreni), acela în care s-a descoperit această inscripție funerară și cu care trebuie identificată *Sacidava* se află la est, spre Rasova, pe locul zis Muzait (precizarea lui A. Aricescu, loc. cit., p. 298), unde a existat în trecut vatra unui cătun turcesc cu acest nume, dispărut încă de pe vremea dominației otomane; cf. M. Ionescu (-Dobrogianu), *Dobrogiia în pragul veacului al XX-lea*, București, 1904, p. 480. Celălalt castru, situat în imediată apropiere de satul Mirleanu, spre vest, pe malul lacului Mirleanu, corespunde *Flavianiei*, după cum vom arăta aci mai la vale.

despărțea Sucidava de Sacidava. Or, confruntată cu realitatea terenului, distanța de 27 km de la Durostorum la Sucidava (= 18 m.p.) convine perfect importante cetăți romane ale cărei ruine se văd la Pîrjoaia (azi Izvoarele) lângă Satul Nou, la circa 15 km vest de Oltina.⁴⁷ Cu titlu de ipoteză, s-a încercat adesea să se localizeze *Sucidava* aci⁴⁸, dar, în urma ultimelor recunoașteri arheologice la fața locului, această identificare se poate considera azi cu mai multă fermitate, fiind singura care se acordă în același timp cu datele topografice și cronologice și cu insistența izvoarelor care, făcînd caz tot timpul de *Sucidava*⁴⁹, îi scoate în evidență importanța militară, demnă de amplasarea vestigiilor constatate la Pîrjoaia.

Cît despre *Altinum*, localitate menționată de Procopius și figurînd și în *Notitia dignitatum* ca stație a flotei militare din Moesia Secunda, ocupată de *milites naclarii Altinenses*⁵⁰, localizarea sa este excelent asigurată prin identitatea de nume cu actualul sat *Oltina*. Transformarea inițialei A în O reprezintă un fenomen fonetic foarte frecvent în evoluția numelor și termenilor latini din provinciile danubiene, fie a acelor care au pătruns în limbile slave, fie a acelor din limba română. Toponimia română îl prezintă foarte des (de ex. *Aluta-Olt*, *Samus-Someș*, *Marisus-Moreș-Mureș*). De asemenea aceea a Bulgariei moesice: *Almus-Lom*, *Augusta-Ogost*, *Asamus-Osma*. Termenul *troian* și numele *Troian* din limbile slave și din limba română derivă din numele împăratului *Traianus* prin aceeași transformare fonetică, a cărei origine a fost căutată într-o influență slavă. Dar dovezile că e vorba totuși de un fenomen mai vechi, produs prin însăși evoluția romanității danubiene, devin din ce în ce mai insistente și mai convingătoare⁵¹.

⁴⁷ P. Diaconu, în „*Biserica ortodoxă română*“, LXXXI, 1963, p. 546—550; V. Culică, SCIV, XVII, 1966, p. 189—195; „*Pontice*“, II, 1969, p. 395—400.

⁴⁸ Cf., ex. gr., M. D. Ionescu (-Dobrogianu), *op. cit.*, p. 529; M. Besnier, *op. cit.*, p. 832, v. *Zusidava* (sic); Fluss, *RE*, v. *Sucidava*, col. 560.

⁴⁹ Fluss, *loc. cit.*

⁵⁰ ND, Or., XL, 28; Procopius, *De aed.*, IV, 11. La Altinum era, în sec. VI, o mare cărămidărie, ale cărei produse circulau destul de departe: s-au găsit exemplare la Dinogetia (Garván): cf. I. Barnea, „*Dacia*“, n.s., XI, 1967, p. 355—356; M. Irimia, „*Pontice*“, I, 1968, p. 379—408.

⁵¹ Cf. C. Poghir, în *Istoria limbii române*, II, București, 1969, p. 358—362 (cazul Altinum-Oltina la p. 360); idem, în „*Studii clasice*“, XI, 1969, p. 416. Multă pondere prezintă în această privință contribuția pe care o aduce inscripția funerară de la Philippi, în Macedonia, a unui veteran al lui Traian, recrutat la origine într-o unitate de călăreți *pannoni*. Împăratului său acesta îi spune *Troianus* (M. Speidel, *The Captor of Decebalus, a new Inscription from Philippi*, în „*The Journal of Roman Studies*“, LX, 1970, p. 142—153; idem, *Ranisstorum, ultimul punct de sprijin al lui Decebal*, în „*Acta Musei Napocensis*“, Cluj, VII, 1970, p. 511—515). Fiind vorba de o inscripție îngrijită, al cărei text a fost dictat de însuși defunctul pe cînd era în viață (*se vivo faciendum curavit*), este evident că pronunția cu o în loc de a făcea parte din graiul popular de la Dunăre, pe care acesta îl vorbea curent. Cu atît mai mult cu cît nu e primul caz: printre altele, un *Troianus* se cunoștea mai demult la Brigetio în Pannonia (*CIL*, III, 11039; cf. R. Vulpe, în „*Ephemeris Dacoromana*“, III, 1925, p. 155, nota 3). Pe baza sa, C. Daicoviciu, în „*Anuarul Institutului de Istorie națională*“, Cluj, IV, 1926—1927, p. 473, lăsîndu-se impresionat de greșita interpretare slavă a fenomenului, pune problema imposibilă „a existenței slavilor în primele 2—3 secole d. Chr. în Pannonia“.

De altfel, continuitatea numelor de localități în vechile provincii romane din dreapta Dunării nu este o raritate. Ca să restrângem exemplele la Dobrogea, ajunge, în afară de cazurile *Gerania*-Krnevo-Ecrenê și *Durostorum*-Dristra-Silistra citate mai sus, să amintim numele *Constantia* (eventual *Constantiana*) — Constanța⁵², *Callatis-Pancalia-Pangalia-Mangalia*⁵³, *Carsium*-Hirsova, *Petra*-Camena, *Beroe*-Băroi. De altfel, identitatea stației *Altinum* cu castrul de la Oltina e cu atât mai evidentă cu cât *Notitia dignitatum* o atestă exact în aceeași parte de loc, între *Sucidava* și *Flaviana*.

Cea dintâi localitate danubiană, deci, în avale de *Altinum*, era *Flaviana*, aparținând provinciei *Scythia*. Aceasta, de asemenea, nu apare decât într-un singur izvor, *Notitia dignitatum*. Se cuvine s-o situăm undeva între satele *Mirleanu* și *Rasova*, dar nu dispunem de nici o indicație pentru ca să o identificăm cu unul din cele șase caestre romane, cel puțin, semnalate pe această porțiune a malului Dunării. În lucrarea noastră din 1938, menționam *Rasova* în legătură cu această problemă, dar numai în vaga accepție de „regiune”, fără a marca vreo preferință pentru un punct topografic precis.⁵⁴

Totuși problema devine mai puțin spinoasă dacă ținem seama de analogia particulară pe care această cetate o prezintă cu vecina sa *Altinum*. Ținută de *milites naucarii*⁵⁵, ea era tot o bază navală, având în armata *Scythiei* același rol pe care stația de *milites naucarii Altinenses* îl deținea în armata *Moesiei Secunda*. Vecinătatea lor se explică prin colaborarea lor necesară, căci, cu toată dependența lor de două comandamente diferite, ele trebuiau să se mențină într-un strâns contact și să-și dea reciproc asistență tehnică și tactică. Era logic, prin urmare, ca bazele lor să se afle într-o proximitate imediată. Fiindcă cetatea *Altinum*, al cărei nume îi garantează identitatea cu *Oltina*, era situată pe marginea lacului danubian omonim, care servea de bazin flotei aferente, urmează că *Flaviana*, sora sa din *Scythia*, care de asemenea avea nevoie de un lac pentru a-și pune năvile la adăpost, trebuia să ocupe o poziție analogă. Or, o situație similară nu exista decât pe lacul *Mirleanu*, situat la mai puțin de 10 km la est de lacul *Oltina* și comunicând de asemenea cu *Dunărea*. Obligați astfel să-i căutăm un loc în jurul acestui lac, sîntem în mai mică încurcătură, căci n-avem de ales decât între două caestre, dintre care unul, de mai puțină importanță, constatat la *Beilic*, la sud, iar celălalt lingă satul *Mirleanu* (azi *Dunăreni*), la nord. Acesta din urmă, așezat pe malul de vest al lacului, pe un promontoriu înaintat între lac și fluviu, la fel cu promontoriul de la *Altinum* pe marginea de

⁵² R. Vulpe, *Note de istorie tomitană*, în „Pontice”, II, 1969, p. 157—165.

⁵³ Cf. articolul nostru din „Tomis”, II, 1967, I, p. 17.

⁵⁴ R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, pp. 164—165 și 300; cf. și V. Pârvan, *Ulmetum*, I, p. 580. Părerăa lui C. Patsch (*RE*, s.v., col. 2505) că *Flaviana* ar fi fost un port al cetății *Axiopolis*, situat în insula *Hinogu*, nu reprezintă decât o conjectură, lipsită de orice probabilitate.

⁵⁵ *ND, Or.*, XXXIX, 20.

est a lacului Oltina, este cu mult cel mai indicat.⁵⁶ Vecinătatea celor două flote face să ne gândim la eventualitatea originii lor într-o bază navală unică de pe timpul cînd provincia Moesia Inferioară încă nu fusese împărțită. După îmbucătățirea ei sub Dioclețian, flota a suferit de asemenea o sciziparitate, dar fără a-și schimba locul.⁵⁷

În lumina acestui raționament asupra locului Flavianeii, spațiul prin care crîmpeiul danubian al limitei scytho-moesice trebuia să treacă se reduce la intervalul de cîțiva kilometri care separă cele două lacuri. Deci traseul său nu atingea Dunărea la Muzait, între Mîrleanu și Rasova, cum era desenat pe harta noastră din 1938, ci mai la vest, între Mîrleanu și Oltina, ceea ce se acordă excelent și cu translația generală pe care a trebuit s-o aplicăm acestei limite după noua localizare a orașului Zaldapa.

★

Făcînd punctul expunerii noastre, vom rezuma traseul întreg al limitei meridionale a provinciei romane Scythia, atît cît poate fi reconstituit în momentul de față :

Începînd pe coasta maritimă la înălțimea Ialtasu (cota 252), imediat la sud de Kranevo-Ecrenê (*Gerania*, *Cranea*), acest traseu se confunda cu granița orașelor *Dionysopolis* (Balcic) și *Odessus* (Varna), care ținea malul drept al văii Batova (*Zyras*). După ce părăsea teritoriile celor două cetăți pontice, probabil pe lîngă satul Ceatalar, limita provincială lua direcția orașului actual Tolbuhin (Dobrici, Bazargic), de unde devia spre NNV, urmînd o linie care, trecînd printre satele Arnăutcuius, Ezibei, Carasinan, Bazaurt, Armutli, Azaplar, Alexandria (Capacli), Dobromir, Caranlic, ținea marginea orientală a părții celei mai dense a pădurii Deliormanului. Limita lăsa provinciei Scythia zona de silvo-stepă și stepa, cu orașul *Zaldapa*, localizat la Abtaat. De la Caranlic, în sfîrșit, limita provincială se îndrepta direct spre Dunăre, al cărei mal îl atingea la jumătatea drumului dintre lacurile Oltina și Mîrleanu, interpunîndu-se și între garnizoanele navale de la *Altinum* și *Flaviana*.

Nu era, bine înțeles, decît o linie abstractă, nemarcată prin nimic pe teren. Ar fi deci inutil să ne așteptăm la descoperirea vreunui stîlp de hotar care s-o menționeze. Totuși, cum am văzut pe alocuri, această linie era concepută în legătură cu diferite elemente topografice, administrative, strategice, a căror cunoaștere e deosebit de eficace pentru a-i reconstitui traseul. Gradul de perfecțiune al unei atare reconstituiri depinde de proporția și de calitatea datelor accesorii de care ne putem servi. Pentru un moment, situația nu este în această privință mult mai bună

⁵⁶ J. Weiss, *op. cit.*, p. 44, voia să pună acolo Sucidava (cf. și K. Miller, *Itineraria Romana*, Stuttgart, 1916, p. 507), fără să observe că astfel trecea dincolo de Altinum, despre care nu pomenește nimic. Pe hărțile de la V. Beșevliev, *op. cit.*, p. 64, și de la V. Velkov, „*Studii clasice*“, III, 1961, p. 242, Sucidava, înscrisă din inadvertență în Scythia, e pusă tot în acest loc.

⁵⁷ O sugestie în acest sens a fost exprimată mai întîi de V. Pîrvan, *Descoperiri nouă în Scythia Minor*, București, 1913 („*Analele Academiei Române: Memoriile Secțiunii istorice*“, ser. II, t. XXXV), p. 507, nota 1.

decît în 1938, cînd încercam prima schiţare a limitei meridionale a provinciei Scythia. Afară de importanta inscripţie care a decis localizarea cetăţii Abrittus la Razgrad şi, prin repercusiune, pe aceea a cetăţii Zaldapa la Abtaat, nici un document nu s-a mai adăus la documentarea de care se dispunea pe atunci. Sintem încă în aşteptarea multor cercetări arheologice destinate să dezvăluie secretele atîtor oraşe, sate, castre, ale căror vestigii presară zona prin care trecea limita Scythiei. Din această cauză traseul pe care îl propunem în prezentul studiu, deşi mai bun decît acela de acum mai bine de treizeci de ani, nu reprezintă decît o schiţă încă preliminară, supusă verificării prin viitoare descoperiri.

LA LIMITE MÉRIDIONALE DE LA PROVINCE ROMAINE DE SCYTHIE

— Résumé —

Puisque cette étude fut intégralement publiée en français dans les *Studia Balcanica*: 1. *Recherches de géographie historique*, Sofia 1970, p. 33—47, nous ne trouvons nécessaire d'en résumer que les conclusions. La limite séparant, à partir de Dioclétien, les provinces de *Moesia Secunda* et de *Scythia* (Scythie Mineure), coïncidait, du côté du Pont-Euxin, avec la frontière commune des villes d'*Odessus* (Varna) et de *Dionysopolis* (Balchik), longeant la vallée de la Batova (*Zyras*). Puis, après avoir quitté cette vallée et parcouru les environs de la ville actuelle de Tolboukhine (Dobritsch, Bazargie), elle prenait la direction NNO, pour aboutir au Danube entre les camps romains d'*Altinum*, au bord du lac d'Oltina, et de *Flaviana* sur le lac de Mirleanu. Cette limite, déterminée par des raisons exclusivement géographiques, séparait aussi les forêts prébalkaniques du Déliorman — qu'elle laissait, avec la ville d'*Abrittus* (Razgrad), à la *Moesia Secunda* — des steppes de la Dobroudja, qu'elle abandonnait à la Scythie, avec la ville de *Zaldapa* (Abtaat).

DIE SÜDGRENZE DER RÖMISCHEN PROVINZ SKYTHIEN

Zusammenfassung

In Anbetracht dessen, daß der gesamte Wortlaut dieses Studiums in *Studia Balcanica*: 1. *Recherches de géographie historique*, Sofia, 1970, S. 33—47, erschienen ist, erachten wir es hier als erforderlich nur noch die Schlußfolgerungen zusammenzufassen. Die Grenze, die seit Diokletian die Provinzen *Moesia Secunda* und *Scythia* (Scythia Minor) trennte, stimmte vom Schwarzen Meer aus mit der den Städten *Odessus* (Varna) und *Dionysopolis* (Baltschik) gemeinsamen entlang dem Batova (*Zyras*) -Tal verlaufenden Grenze überein. Nachdem sie sich von diesem Tal trennte und die Umgebung der gegenwärtigen Stadt Tolbukhin (Dobritsch, Basardschik) durchzog, verlief sie in Richtung NNW, um zwischen den römischen Heerlagern *Altinum*, am Ufer des Oltina-Sees und *Flaviana*, am Mirleanu-See, bis an die Donau zu gelangen. Diese Grenze, die ausschließlich aus geographischen Gründen diesen Verlauf hat, trennte auch die vorbalkanischen Deliorman-Wälder, die sie zusammen mit der Stadt *Abrittus* (Razgrad) der Provinz *Moesia Secunda* zurückließ, von den Steppen der Dobrudscha, die sie zusammen mit der Stadt *Zaldapa* (Abtaat) in *Scythia* einwies.